

suundi on kindlasti tollaste raamatukogude raamatute arvulise suuruse uurimine, andmaks võimaluse võrrelda erinevate sotsiaalsete gruppide, erinevate linnade ja maade eraraamatukogude fonde suuruse ja sisu järgi. Võimalik on ka rekonstrueerida eraraamatukogu varandusinventari, raamatute nimekirju aluseks võttes, identifitseerides iga raamatukirje tänapäevaste elektrooniliste andmebaaside alusel, ning seejärel analüüsida kunagi eksisteerinud raamatulevikut ehk raamatuvälja. Sellise uurimuse on plaaninud tulevikus teostada Tallinna 18. sajandi kohta Tallinna Ülikooli germanistika õppejõud Mari Tarvas. M. Tarvas mainib just seda, et publikatsioonist on välja jäänud suurim u. 700 raamatut sisaldanud linnasekretär Johannes Justus Riesenkaampi raamatukogu loend.⁵ Samas on huvipakkuv uurida loendites olnud raamatute säilimist tänastes vanimates avalikes raamatukogudes, näiteks Tallinna vanimas, Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu *baltica* osakonna raamatufondis jm. Tallinna Ülikoolis on seda uurimisnurka kasutades retsensendi juhendamisel valminud Kati Keba⁶ ja Pirje Laaguse⁷ lõputööd, kus on analüüsitud kahe Tallinna literaadi varaloendites üles kirjutatud eraraamatukogudes sisalduvat ja nende raamatute säilimist kohapeal kaasajani. Samas võrdles Pirje Laagus Tallinna literaadi raamatukogu Soomes samal ajal elanud ja tegutsenud literaadi raamatukoguga.

Raimo Pullati vaatlusaluse tähelepanuväärse publikatsiooniga on pandud alus 18. sajandi raamatuvaramu laiemale ja sisulisemale uurimismõimalusele. Siinkohal tahaks tervitada kõiki selle ürituse edasivijaid, soovides tulevikus Eesti uurijatele Soomega samalaadset ja võrdset võimalust kasutada edukalt kogu säilinud arhiiviallikate massiivi editsioone oma uurimistöö teostamiseks.

Liivi Aarma

⁵ M. Tarvas. Raamatuväli 18. sajandi Tallinnas. Eraraamatukogude kirjavara analüüs vastavalt varaloenditele. http://www.tlu.ee/files/arts/5668/k_tare6b6786f3945ec9098ad443c53e9bb3e.pdf.

⁶ K. Keba. Tallinna 18. sajandi koduraamatukogud professor Johann Friedrich Herlini näite varal. Bakalaureusetöö. (Juh. L. Aarma.) Tallinna Pedagoogikaülikool, Tallinn, 1997.

⁷ P. Laagus. Pastor Ludwig Bernhardi (1706–1741) raamatukogu. Bakalaureusetöö. (Juh. L. Aarma.) Tallinna Ülikool, Tallinn, 2005.

Hääl vabadusest, tekstid teispoolsusest

Hääl vabadusest. Juhan Kristjan Talve tekstid 1983–1997. Tammerraamat, Tallinn, 2008. 327 lk.

Kahlemata olnuks pagulaseestlaste osa Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisel märgatavalt suurem, kui see kõik toimumuks paarkümmedki aastat varem. Siis olid veel tegevad ja terved selle põlvkonna inimesed, kes lahkusid Eestist kesk-eas või teismelisena ning organiseerusid oma paguluspaikades nii poliitiliselt kui ka kultuuriliselt. Pagulaskultuuri olemasolu ja elujõud on aastakümnete jooksul olnud lausa imetlusväärne. Organiseerunud eestlaskond oma mitmesuguste poliitiliste ning kultuuri-, veterani- ja üliõpilasorganisatsioonidega ei olnud mitte ainult pinnuks silmas ENSV punaparteilisele ladvikule kui ideoloogiline ja ajalooline vastukaal, vaid see edendas rivaliteedi põhimõttel ka eestlaste elu kodumaal. Pagulastele tuli näidata Kodu-Eesti elu ja kultuuri õitsengut, eelist paguluse ees, ning isegi tsensuur lubas ENSV-s mõningaid selliseid vabadusi, millest näiteks moskvalased ei saanud unistadagi.

Eesti Vabariigi järjepidevuse säilitamine ja mõnede juhtivate lääneriikide poolne anneksiooni mittetunnustamine olid EV taastamise olulised nurgakivid. Mis siis, et mittetunnustamine oli küllaltki formaalne – siiski aitas see pagulasorganisatsioonidel püsida asukohariikides jätkuvalt ja legaalsena.

Nii et kuigi EV vabanemises ja iseseisvuse taastamises osalesid peamiselt Eesti Komitee, aga ka Rahvarinde kaudu mitmed „päris” pagulased, s. t. need, kes ise siit lapse või noorukina olid põgenenud, on neid poliitikasse ja riigiametitesse sattunud siiski üsna vähe. Rohkem, kuigi ka mitte väga arvukalt, on Eesti Vabariigis poliitiliselt tegutsemas nende „päris” pagulaste lapsed sõjajärgsest põlvkonnast või põlvkondadest. On välisteenistuses ja mujal, aga peaaegu pole neid Eesti erakondades, kui kunagine Isamaaliit välja arvata.

Seda hinnatavam oli eesti kirjaniku ja etnograafi Ilmar Talve poja Juhan Kristjan Talve

veendunud poliitiline abi okupeeritud kaasmaalastele, nende toetamine juba NSVL ajal ning innukas osavõtt EV taastamisprotsessist, tollaste sündmuste, suundumuste ja ettevõtmiste pidev ja põhimõttekindel jälgimine-kommenteerimine. Juhan Talve, tänase Eesti Vabariigi presidendid Toomas Hendrik Ilvese sõbra ja aatekaaslase võimalused Eesti ellu sekkuda piirnesid peamiselt alaliste kommentaaridega raadio „Vaba Euroopas” (VE) ning osavõtuga Põhiseaduse Assamblee ja Eesti Komitee tööst.

Raamatusse „Hääl vabadusest” on koondatud Juhan Kristjan Talve peamiselt just VE-s ette loetud poliitilised kommentaarid aastast 1983–1997. Raamatu on koostanud Lauri Vahtre, eessõna kirjutanud Toomas Hendrik Ilves ning järelessee (algselt kunagise juubeljutu) Sirje Kiin.

Mind jätab koostamistöö igati rahule, mõningal määral on silmas peetud tekstide ajalist järgnevust, aga püütud siiski paigutada mõned üheteemalised kommentaarid lähestikku. Sel moel on tsüklite sees mitmeid ajalisi hüppeid, kuid see ei häiri. Et kommentaarid on sündinud kogu aeg paralleelselt aktuaalsete sündmustega Eestis ja Eesti poliitikas, siis on temaatiline siksak paratamatu. Olen ka ise VE-le mitmeid aastaid kultuurikommentaare teinud ning võin ette kujutada, milline kirju salat tuleks sellest nüüd tagantjärele ühtede kaante vahel välja. Talve kommentaarium on siiski küllaltki ühtlane, selle tagavad valdavalt poliitiline temaatika ning autori püsikindl ja järjepidev hoiak. Nii poliitiline kui ka metoodiline.

Nüüd luges on aga Juhan Kristjan Talve omaaegsetest kommentaaridest juba ka praegu möödunud asjade meenutamisel abi, kui peaks tulema tahtmine mõne tänase poliitiku memuaaride töepära ning täpsust kontrollida (E. Savisaare „Peaminister”, S. Endre, M. Laari, U. Oti „Teine Eesti” jms.). Nii palju aega on juba mööda läinud, et lausa põnev on omaenese mälu värskendada. 1980–1990-ndate vahetuse sündmused olid ülikiired, asjad muutusid kohati päevade ja nädalatega, rääkimata kuudest – kõike seda on praegu raske täpselt ja ilma abivahenditeta paika panna.

Agas tulgem autori tekstidele lähemale. Juhan Kristjan Talve oli teadaolevalt üsna otsekohene ja isegi kirklik poliitiline mõtleja, „kibe autor”, nagu ütleb Lauri Vahtre, kuid tema tekstid pole propagandistlikult lamedad. Ta oli elukutselt jurist ning oskas ka teravusi nii sõnastada, et igakord sõnasabast kinni võtta ei saa, kuid seisukoht on siiski selgelt ära öeldud.

Tuleb silmas pidada sedagi, et kuigi VE oli avalikult nõukogudevastane kanal, ei soovinud raadiojaama juhtkond sugugi levitada lahmivat natsionalismi või isiklikke insinuaatsioone. Pärilsettevaatlikuks muutusid ülemused Ameerikas aga 1990. aastate keskpaiku, kui VE algne ülesanne hakkas Baltikumi rahvaste jaoks juba läbi saama ning mingid Keskerakonna tegelased kaebasid raadiojaama väidetava ühekülsuse üle USA saatkonda.

Minu meelest oli VE panus murranguaastail siiski väga suur. Kirjandus- ja kultuuriajakirjandus pääsesid tsensuurist 1989. aasta juulikuust alates, sügisel said vabaks ka muud väljaanded, asutati Eesti Ekspress ning hulganisti muid uusi ajalehti-ajakirju. Kuid üleriigilistes väljaannetes ning TV-s ja raadios oli jäme ots ikka endise nomenklatuuri ja punaste ajakirjanike käes, nii et riiklikes kanalites moodustati Rahvarinde tugigruppe jms. Ime, et Rahvarinde tugigruppi ei olnud EKP KK-s, aga võib-olla oligi, kui nüüd mõningaid mälestusi lugeda! Selle kõige foonil olid VE kommentaarid üliolulised, mitte et lihtsalt väljaspoolsed, vaid kainenestavad, korrigeerivad: analüüsid, mis olid tehtud kohalikest laulupidudest ja koosolekutest eemal, ajaloo ja maailma üldpildi mastaabis. Ning Juhan Talve omad olid neist kindlasti ühed paremad, ja seda juba 1976. aastast alates.

Juhan Talve oli küps poliitiline võitleja ammu enne Gorbatšovi perestroikat. Siinses raamatus esindab seda aega „Avalik kiri Rein Ristlaanele”, ilmunud Teatajas 1984, ning Sirje Kiin valgustab järelsõnas pikemalt ka pseudonüümi Sirje Sinilind all ilmunud kurikuulsas raamatu „Viro ja Venäjä” (1984) ilmumise ja retseptiooni lugu.

Juhan Kristjan Talve oli järjekindlaimad restitutsioonipõhimõtte järgijaid. Mitmel puhul on ta ironiseerinud ENSV Ülemnõukogu ponnistuste üle mängida või asendada iseseisva riigi parlamenti (otsus „Eesti riiklikust iseseisvusest”). Mäletatavasti isegi veel 1990. aasta augustis võttis ülemnõukogu jälle vastu „otsuse” „Eesti Vabariigi ja NSV Liidu suhete kohta”, mis tunnistas kehtetuks 1988. aasta otsuse „Liidulepingust”. Seesugused otsused ei tahtnudki lõppeda. Samas tuli Juhan Talvel polemiseerida ka uut laadi purismiga, kui 1992. aastal tekkis poliitiline rühmitus „Restitutsioon”, kes väitis, et uue põhiseaduse vastuvõtmine rahvahäletuse teel muudaks Eesti Vabariigi Eesti NSV õigusjärglaseks. Korduvalt on kannatlikult tuli Juhan Talvel selgitada, et restitutsioon ja õigusjärglus on juriidiliselt eelkõige rahvusvahelise õiguse

mõisted, mis ei puuduta rahva ja riigi sisepoliitikat. Tähtis oli just see, et rahvusvahelise õiguse seisukohalt oli Eesti Vabariik kõik need okupatsioonikümnendid alles olnud ja tema kodanikkond säilinud ning asi on rahvusvahelise õiguse taastamises, mitte põhiseaduse vastuvõtmise vormis.

Endiste kommune, pintsakupöörjate rooskamine oli Juhan Talvele muidugi eriti meelepärane ja sisseharjunud tegevus. Näiteks: „Alles see oli, kui me kuulsime klassikalisi sõnu Arnold Rüütli suust: „Väljaspool ametiülesandeid polnud mul mingit tegemist KGB-ga.” Missugused aga olid härra, tollal küll veel seltimeses Rüütli ülesanded, kui ta oli EKP büroo liige?” (lk. 125)

Ta protesteerib, kui Eesti Kongressi valimistega viimasel hetkel liitunud Rahvarinne hakkab äkki Eesti Komitee tööd saboteerima. Kui Rahvarinnet püütakse näidata rahvaesindusena, Eesti Komiteed aga mingi erakonnana: „Eesti Kongress on ainuke olemasolev Eesti Vabariigi kodanikke esindav kogu.” (lk. 93) Esimestel presidendivalimistel toimunud häälte liikumise puhul on ta häiritud – kas Rahvarinde kandidaadi Taagepera hääled läksid riigikogus Rüütlile? Mitmeid kordi on Juhan Talve võtnud sõna kodakondsusseaduse ümber toimunud debattides ja paljus muus.

Juba 1995. aasta kevadel, seoses Tiit Vähi ja Edgar Savisaare koalitsioonilepingu ja koalitsiooninõukogu moodustamisega kerkib küsimus – mis segane tänapäevani – sellise põhiseaduses mainimata lepingu ja nõukogu seaduslikkusest ning rollist: „Eesti Vabariigi põhiseaduse §3 ütleb, et riigivõimu teostatakse üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. See põhimõte tähendab muu hulgas seda, et asjades, mis kuuluvad riigikogu kompetentsi, langetab otsuse riigikogu, ja asjades, mis kuuluvad valitsuse kompetentsi, teeb otsuse valitsus. [– – –] Seetõttu on igasugune leping, millega riigikogu liige või minister kohustub täitma mingisuguse muu, ametliku või mitteametliku organi otsuseid, mitte ainult põhiseaduse vastane, vaid sellega ka õigustühine.” (lk. 195)

Huvitav, kuidas küll nii lihtne ja selge juuriidiline tõde pole tänase päevani poliitikute ja erakondade peakoludesse mahtunud? Ikka ja jälle moodustatakse koalitsiooninõukogusid ning allutatakse nende õigustühiste kampadeseltskondade otsustele nii Riigikogu kui ka valitsus. Kas see asi juba ükskord paika ei saa? Ka tänases EV-s peaks ju juriste olema ja on isegi õiguskantsler!

Juhan Talve oli EV poliitikas üksjagu pettunud ja oleks seda ilmselt tänase päevani, ehkki ta soovis taastatud riigi poliitikale omalt poolt kõigiti kaasa aidata. Ta oli kurb ja kibestunud, sest oli aadete ja tõe mees, mitte mingi postsovetlik küünik nagu tänaste poliitikute enamik. Ei kujutanud minagi 1980.–1990. aastate vahetusel ette, et EV taastamise õnnelikul puhul jätkavad selle riigi juhtkohtadel ENSV-aegsed NLKP aparaaditöötajad ning KGB usaldusisikud. Aga nii see paraku on, ja juba aastaid. Ning vähe sellest, esimese majanduskriisi mõjul on otsekohe platsis ka ENSV-nostalgia lausa liht-rahva hulgas, rääkimata jätkuvalt arrogantsetest tsentripoliitikutest.

Oma kodust oli Juhan Talve saanud kaasa sügavalt kultuurilise ja rahvusliku põhja ning seltsis ka siin, Eestis hõlpsasti kultuurirahvaga, ta tutvuskond oli lai. Ent et pagulaskirjanikud olid valdavalt rahvuslikult ja kommunismivastastelt meelestatud, siis seetõttu oli Juhan Talve ootuspäraselt nõrkinud ja riivatud mõne Eesti kirjaniku või kultuuritegelase punaroosade unelemiste üle, vaieldes vastu Jaan Kaplinski ja Rein Veidemannile, aga teistelegi:

„Ja lõpetuseks veel lühike kommentaar järgmisele Kaplinski lausele: „Väljakujunenud pagulasepsüühika ei soodusta paraku vist edukaks poliitikuks saamist.”

See võib tõsi olla. Sedasama võiks küll ütelda väljakujunenud kirjanikupsüühika kohta.” (lk. 226)

Hea, et Juhan Talve poliitilise mõtte pärand on nüüd ühtede kaante vahel ja kättesaadav. Tänu selle töö tegijatele ja väljaandjatele!

Andres Langemets